

Tackoffer, kommunion, solidaritet - om olika nattvardsmotiv

Av Ragnar Holte

Under den stora kyrkosplittningens tid har nattvarden, gemenskapens och enhetens sakrament, varit föremål för många teologiska kontroverser. I det kristna västerlandet har under århundraden katolsk, luthersk och reformert nattvardstolkning och -praxis stått skarpt mot varandra. För de tre huvudkonfessionernas vidkommande har nyckelord i kontroversen varit förvandling/mässoffer, realpresens/kommunion, symbolhandling/åminnelse. I ekumenikens tidevarv har många brobyggande samtal hållits kring tolkningen av nattvarden, och de gamla kontroversfrågorna framstår numera i huvudsak som förlegade. Viktiga dokument över nytt samförstånd är för den katolsk-lutherska dialogen rapporten "Das Herrenmahl" från 1979 och för Faith and Order-studiet inom Kyrkornas världsråd den s k Lima-rapporten "Baptism, Eucharist and Ministry" från 1982 (sv övers "Dop, nattvard, ämbete", Nordisk ekumenisk skriftserie 11, 1983). Lima-rapporten är särskilt förtjänt av fördjupat studium, dels för att Svenska kyrkan som medlemskyrka i världsrådet hör till dokumentets direkta adressater, dels för att främst nattvardsavsnittet i rapporten är av förmälig teologisk kvalitet.

I stor utsträckning beror det nya samförståndet på att nästan alla kyrkor i sitt liturgiska förnyelsearbete låt sig inspireras av de tidigaste kristna vittnesbörderna om nattvarens tolkning och liturgiska gestaltning. En rad framstående liturgiforskare har också genom sina arbeten banat väg för en ökad förståelse över traditionella konfessionella gränslinjer. I Sverige gjorde Yngve Brilioth en banbrytande insats genom sitt arbete "Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv" från 1927 (2 uppl 1951), som startar med en bred skildring av det fornkylrkliga nattvardsfirandet. Det utkom 1930 i engelsk översättning under titeln "Eucharistic Faith and Practice, Evangelical and Catholic".

I den här uppsatsen vill jag reflektera en del över vad som i ljuset av nyare ekumenisk och liturgihistorisk utveckling ter sig som bärande teologiska motiv i nattvardstolkningen. Tretalet i rubriken innebär en stark komprimering. Under huvudordet "tackoffer" ryms t ex en rad av de i det förgångna livligast debatterade frågorna, såsom realistisk resp symbolisk tolkning av Kristi närvaro eller relationen mellan Kristi offer på korset och mässans åminnelse av det.

Men allra först vill jag något beröra frågan om nattvardens plats över huvud i söndagens huvudgudstjänst. I Lima-rapporten sägs härom: "Eftersom nattvarden högtidlighåller Kristi uppståndelse är det på sin plats, att den äger rum åtminstone varje söndag. Eftersom den är Guds folks sakramental måltid, bör varje kristen uppmanas att ofta delta i kommunionen." - Fastän snart sagt hela 1900-talet inneburit en klar tendens till stärkning av nattvardens plats i Svenska kyrkans gudstjänstliv är det fortfarande bara i ett mindre antal församlingar som högmässa resp söndagsmässa firas *varje* söndag. Och frågan "hur ofta?" har på sina håll utvecklats till ett känsligt teologiskt tvisteämne. Någon utförlig diskussion i frågan skall inte föras här, men en grundläggande aspekt på den vill jag framhåva.

ORD OCH HANDLING

Kännetecknande för Jesu framträdande som det skildras i evangelierna är det intima samspelet mellan ord och handling. Folket var "överväldigat av hans undervisning, för han undervisade med makt" är det sammanfattande omdömet i Matt 7:28-29 efter tre kapitel med enbart förkunnelse (den s k bergspredikan). Men evangelisten låter dem omedelbart följas av flera kapitel som enbart skildrar de befriande och läkande handlingar Jesus utför mot människor han möter på sin väg. I sitt svar på Johannes Döparens fråga om hans messianska status (Matt 11:2-6) lägger Jesus själv stark vikt vid handlingarna, dock utan att glömma orden: "Gå och berätta för Johannes vad ni hör och ser: att blinda ser och lama går, spetälska blir rena och döva hör, döda står upp och fattiga får ett glädjebud".

Vanligast i evangelierna är att ord och handling kompletterar varandra i en och samma situation. Den lame i Kafarnaum (Matt 9:1-8) får först höra ordet om syndernas förlåtelse och blir sedan botad från sin lamhet - ord och handling samspelar och bekräftar varandra. Johannesevangeliet låter i flera kapitel en befriande eller läkande handling bilda utgångspunkt för en muntlig utläggning. Jesus ger mat åt fem tusen hungrande - och undervisar om sig själv som livets bröd (Joh 6). Han botar en blindfödd man - och undervisar om sig själv som världens ljus (Joh 9). Han uppväcker Lasaros - och undervisar om sig själv som uppståndelsen och livet (Joh 11). Jesus tänkes alltså personifiera det som hans förkunnelse handlar om.

Alla evangelierna kulminerar ju i dramat om Jesu lidande, död och uppståndelse - tolkat som ett koncentrat och en kulmination av alla hans tidigare ord och handlingar, och därtill åskådligt gestaltat i den handling han instiftar till sin åminnelse - nattvarden, det nya förbundets påskmåltid. Därför blev också den kristna huvudgudstjänsten på söndagen, Kristi uppståndelses dag, redan i den tidigaste kyrkan en gudstjänst med samspel mellan ord och handling, i sin förra del med tyngdpunkt på ordets läsning och utläggning, i sin senare del på nattvardens handling; i sin tur en sammanfattande gestaltning av hela Kristusgärningen. De troendes förvissning är ju att den uppståndne Kristus själv är personligt närvarande i sitt ord och i den sakramentala handling han instiftat, närvarande i den fulla symbios mellan ord och handling som är utmärkande för honom. Och förväntande de troendes fulla respons härpå i hjärtats och läpparnas ord av bekännelse och tillbedjan likaväl som i det engagerade deltagandet i den sakramentala handlingen och dess fortsättning i vardagslivets gudstjänst.

Under kyrkoåret samspelar ord och handling också på följande sätt. I den sakramentala handlingen är alltid frälsningshistorien i sin helhet present gestaltad, men genom ordgudstjänstens val av skriftord och predikotexter är det alltid någon speciell fas i eller aspekt på den som blir särskilt belyst och framhävd, olika varje sön- och helgdag. Söndagligt mässfirande levandegör alltså på ett unikt sätt den symbios mellan ord och handling som utmärkte Jesu framträdande i världen.

EUKARISTI - TACKOFFER

Tacksägelse/tackoffer heter *eucharisti'a* på grekiska, försvenskat *eukaristi*, och *eukaristi* är den fornkyrkliga benämningen på nattvardens firande. I den östliga ortodoxin lever benämningen kvar, liksom i den vedertagna benämningen på engelska: *Eucharist*. Med det ökade ekumeniska utbytet bryter termen fram mer och mer i olika kyrkor, men hos oss har den inte slagit igenom i någon större utsträckning. Det är skada, för den fångar i en enkel term den innersta poängen med nattvardsfirandet. I Lima-rapporten är den det första motiv som behandlas, och i två innehållsrika paragrafer formulerar man sig så här:

"Nattvarden (*the eucharist*), som alltid innefattar både ord och sakrament, är en förkunnelse och ett firande av Guds gärningar. Den är den stora tacksägelsen till Fadern för allt som skett i skapelse, frälsning och helgelse, för allt som Gud verkar nu i kyrkan och i världen trots människors synder, för allt som Gud kommer att göra när han för Gudsriket till fullkomning. Så är nattvarden den välsignelsehandling (*berakah*), varigenom kyrkan uttrycker sin tacksamhet över alla Guds välgärningar."

Jämför härtill vad jag ovan framhöll: att i varje nattvardsfirande hela frälsningshistorien är present gestaltad. Men notera särskilt att denna ge-

staltning sker i tacksägelsens form. Liturgiskt framträder detta kanske tydligast i den prefation eller lovsägelse som bildar upptakten till nattvardens liturgi, och det därpå följande "Helig". Men även den följande nattvardsbönen, med nattvardens instiftelseord infogade, är till sin liturgiska struktur en fortsatt tacksägelse.

Nu vidare till nästa paragraf i Lima-texten:

"Nattvarden (*the eucharist*) är det stora tackoffer (*sacrifice of praise*), varigenom kyrkan talar å hela skapelsens vägnar. Ty den värld Gud har försonat är närvarande vid varje nattvardsfirande: i bröd och vin, i de troende och i de böner de framför för sig och för alla människor. Kristus förenar de troende med sig själv och innesluter deras böner i sin egen förbön, så att de troende förvandlas och deras böner blir hörda. Detta loffer är möjligt endast genom Kristus, med honom och i honom. Bröd och vin, frukter av jorden och mänskligt arbete, frambäres till Fadern i tro och tacksägelse. Nattvarden blir sålunda till ett tecken för vad världen en gång skall bli: ett offer och en lovsång till Skaparen, en universell gemenskap i Kristi kropp, ett rättfärdighetens, kärlekens och fridens rike i Den helige Ande."

Det här är en mycket rik men också svåräst text, som kräver utförlig utläggning och kommentar - och egentligen innehåller den redan de övriga nattvardsmotiv som skall närmare behandlas nedan: gemenskap och solidaritet. De motiven måste vi spara behandlingen av till senare. Men vad vi framför allt behöver för att förstå den här texten är ett klargörande av offerterminologin. Vad menas egentligen med kyrkans "stora tackoffer" och hur förhåller det sig å ena sidan till Kristi försoningsoffer, å den andra till tanken att hela världen en gång skall bli "ett offer och en lovsång till Skaparen"? Men också den genomgången måste dröja något.

Vi behöver nämligen stanna litet mer vid nattvarden "som en förkunnelse och ett firande av Guds gärningar" enligt den först citerade paragrafen, och "som den stora tacksägelsen för allt som skett i skapelse, frälsning och helgelse". Jag pekade nyss på hur detta finner uttryck i bönematerialet: i prefation, Helig och nattvardsbön. Men texten framhäver att detta firande, denna tacksägelse sker inte bara genom ord utan också genom själva den sakramental handlingen. En aspekt på detta skall vi genast lyfta fram: "Bröd och vin, frukter av jorden och mänskligt arbete, frambäres till Fadern i tro och tacksägelse". Det här är en aspekt som varit helt försummad i traditionell luthersk fromhet men som brutit fram starkt i nutiden och även funnit uttryck i våra nya nattvardsböner; särskilt en av dem framhäver explicit nattvardsfirandets naturliga element, bröd och vin, som frukter både av jorden (alltså som Guds skapelsegåvor) och av mänskligt arbete (här kommer alltså människans ansvarsmedvetna bearbetning av skapelsegåvorna in). Vi har ju i vår kyrka en omtyckt tradition med skördegudstjänster på tacksägelsesöndagen, och i det sammanhanget upplevs det tydligen som meningsfullt att i tacksamhet bära fram Guds skapelsegåvor inför hans ansikte. Varje nattvardsfirande innehåller faktiskt genom frambärandet av bröd och vin ett litet moment av tacksägelse över skörden, fast många inte tänker på det. - Men hur skall vi relatera

kyrkans offerande av de naturliga nattvardselementen till att dessa element även ses som bärare av frukterna av Kristi försoningsoffer? Vi tangerar återigen komplexet med offerterminologin, men som nyckel till att förstå hur nattvarden relaterar sig till Kristi offer skall vi gå ett stycke vidare i Lima-texten och koncentrera oss på en annan grundläggande term som finns explicit i nattvarden instiftelseord.

ÅMINNELSE (ANÁMNESIS) - AKTUALISERING

"Gör detta till min åminnelse" - vi har vant oss vid formuleringen i 1917 års bibelöversättning, i berättelsen om nattvarden instiftelse enligt 1 Kor 11:23 ff. "Gör detta till minne av mig" står det i NT 81. Ingendera formuleringen ger egentligen rättvisa åt grekiskans *eis ten emén anámnesein*, som i sin tur återpeglar det hebreiska uttrycket *lezikkaron* i berättelsen om det judiska påskfirandets instiftelse enligt 2 Mos 12. Det är inte fråga om en minneshögtid som när människor samlas för att tänka tillbaka på någon för länge sedan avliden. Nej, anámnesein som liturgisk term innebär att det skeende man firar aktualiseras, blir närvarande i nuet. I 2 Mos 12 uppmanas judarna att fira påsk till åminnelse av befrielsen ur Egypten. Vad detta innebär kan vi studera i den judiska påskhaggadan, där det heter: "I varje tid är man skyldig att se på sig själv som om man själv hade dragit ut ur Egypten", och man skall säga: "Detta gjorde Herren för mig när jag drog ut ur Egypten". När Jesus instiftar det nya förbundets påskmåltid gör han det uppenbarligen med det gamla förbundets påskfirande som förebild. Orden "för dig utgiven", "för dig utgjutet" hänvisar inte bara till något som skedde för länge sedan, utan det talar om Kristi försoningsverk som närvarande och verksamt i nuet. Annorlunda uttryckt skapas hos gudstjänstdeltagarna genom *anámnesein* en erfarenhet av samtidighet med det frälsningshistoriska skeende som aktualiseras i kyrkans tackoffer, *eukaristi*. Just denna insikt - understruken av moderna bibelforskare och liturgihistoriker - kommer till fint uttryck i Lima-texten:

"Nattvarden (*the eucharist*) är åminnelsen av den korsfäste och uppståndne Kristus, dvs. det levande och verksamma tecknet på hans offer, fullbordat en gång för alla på korset och alltjämt verksamt för hela mänskligheten. Den bibliska åminnelsetanken, tillämpad på nattvarden, hänvisar till Guds verks aktuella verkningskraft, då detta verk firas av Guds folk i liturgisk form."

En text väl värd att begrunda och meditera över; förhoppningsvis har min inledande kommentar om dess judiska bakgrund underlättat förståelsen av den. Lima-texten preciserar ytterligare:

"Kristus själv med allt han har gjort för oss och för hela skapelsen (i sin inkarnation, sin tjänargärning, sina handlingar, sin undervisning, sitt lidande, sitt offer, sin uppståndelse, sin himmelsfärd och sitt sändande av Anden) är närvarande i denna

anámnesis och skänker oss gemenskap med sig själv. Nattvarden är också en försmak av hans *parousia* (återkomst) och av det slutliga Gudsriket."

En liten kommentar till teologihistorien kan här vara på sin plats. De lutherska bekännelseskriterierna driver konsekvent en realistisk tolkning av Kristi kropps och blods närvaro under bröd och vin, i motsats till den reformerta tolkningen av nattvarden som enbart symbolhandling och åminnelsehögtid. Kritiken drabbar närmast Zwingli men knappast Calvin, som visserligen betonade nattvardselementen som tecken/symboler men som *verksamma* tecken som reellt förmedlade det de symboliserade (även om han tolkade sättet för närvaron annorlunda än Luther). Den gamla mot-sättningen framstår alltmer som obsolet i och med att man över de gamla konfessionsgränserna möter varandra utifrån den moderna exegetiska in-sikten om innebörden i *anámnesis*.

FÖRSONINGSOFFER - TACKOFFER - BÖNEOFFER

Går vi nu från Lima-textens utläggning av åminnelsemotivet tillbaka till dess framställning av kyrkans tackoffer ser vi att *anámnesis* utgör själva kärnan i tackoffret och samtidigt anger dettas rätta relation till Kristi försoningsoffer. Tackoffret är ju "den stora tacksägelsen till Fadern för allt som skett i skapelse, frälsning och helgelse", kulminerande i Kristi lidande, offerdöd och uppståndelse. Men eftersom tacksägelsen kultiskt fungerar som *anámnesis* är föremålen för denna tacksägelse själva närvarande i nattvardsfirandet, och fyllda med aktuell verkningskraft. Här tillkommer också böneoffret vars speciella funktion är att bedja Gud om personlig applikation av denna verkningskraft. Böneoffret i sin tur görs avhängigt av Kristi egen funktion som förebedjare inför Gud i himmelen. Vi läser ytterligare ett innehållsmättat stycke ur Lima-rapporten:

"Kyrkan erinrar sig med tacksamhet Guds väldiga frälsningsgärningar, och bönfaller Gud om att skänka välsignelsen av dessa gärningar till varje människa. I tacksägelse och förbön förenas kyrkan med Sonen, dess store Överstepräst och Förebedjare (Rom 8:34; Hebr 7:25). Nattvarden är Kristi unika offers sakrament, och han lever evigt för att bedja för oss. Den är åminnelsen av allt vad Gud gjort för världens frälsning. Vad Gud ville genomföra i Kristi inkarnation, liv, död, uppståndelse och himmelsfärd, upprepar han inte. Dessa händelser är unika och kan varken upprepas eller förlängas. I nattvarden åminnelse frambär kyrkan dock sin förbön i gemenskap med Kristus, vår store Överstepräst."

Här torde vara platsen för ett litet klargörande kring själva offerterminologin. Vad menas egentligen med offer? En forskare med erfarenhet av opinionsundersökningar bland kristna grupper har berättat för mig att ordet "offer" har en övervägande negativ klang för många kristna. Man uppfattar dess kärnbetydelse som ett krav på avstående från sådant som man är fäst vid, och man menar att ett sådant avstående måste komma i strid

med det personliga självförverkligandet. Härtill kan svaras att vissa slag av offer kan vara förbundna med avstående men ingalunda alla. Tackoffrets innebörd är ju snarast den motsatta: att lovprisa Gud för hans gåvor och be att få komma i åtnjutande av dem.

En särskild svårighet ligger i att svenskan, som är ett relativt ordfattigt språk, använder termen "offer" som översättning av två helt olika latinska ord medan exempelvis engelskan återger dem med två skilda ord. Det ena ordet är verbet *offerre* som betyder frambära; den latinska ordstammen går igen i det svenska substantivet. "Offer" betyder alltså här ordagrant "något man frambär". I Lima-texten används de engelska termerna *offer*, *offering* framför allt om bönen och förbönens offer och om självframbärandet till Gud (om vars innebörd jag återkommer). Det andra latinska ordet är *sacrificium* som ordagrant betyder "helig handling", dvs en religiös rit, på engelska *sacrifice*; en sådan kan i sin tur vara av flera olika slag. I en rad religiösa traditioner, inklusive gammaltestamentlig judendom, tänkes blodiga offer, dvs slakt av något djur som sedan frambärs för Guds åsyn på hans altare, ha funktionen att sona människors synder. Jesu död på korset tolkas i flera nytestamentliga skrifter i dessa kategorier då han framställs som offerlammet som genom sin död gör alla ytterligare slaktoffer överflödiga (särskilt Hebr 7 o 9).

Limatexten anknyter härtill då den talar om Jesu korsdöd som hans *unique sacrifice*, men den talar också om nattvarden (*the eucharist*) som *the great sacrifice of praise*. Vi söker nu knyta ihop rubrikens tre aspekter. Nattvardshandlingen är som sådan *eukaristi*, dvs *the great sacrifice of praise*. Föremålen för detta tackoffer är hela Guds frälsningshistoria kulminerande i Jesu lidande, offerdöd och uppståndelse. Men eftersom via *anámnesis*-motivet denna frälsningshistoria, och då även offerdöden, ses som närvarande i nuet, med aktuell verkningskraft, heter det också: "*The eucharist is the sacrament of the unique sacrifice of Christ, who ever lives to make intercession for us*".

I denna korta passus förs dessutom det tredje momentet, böneoffret, in. Låt oss se hur det hänger ihop med de övriga. Kristi försoningsoffer på korset är enligt vad ovan sagts "unikt" och därmed något som aldrig kan upprepas. Däremot blir det genom *anámnesis* ständigt på nytt närvarande i kyrkans nattvardsfirande, med aktuell verkningskraft. Men Kristi uppdrag som den himmelske översteprästen är tvåfaldigt: dels försoningsoffret, det unika, dels den ständigt pågående förbönstjänsten inför Fadern: *he lives ever to make intercession for us*. Men allt hänger här samman: försoningsoffret är ytterst Guds eget utgivande eftersom han gav världen sin Son för att frälsa den, men för sitt genomförande förutsätter det Sonens lydnad genom lidande och död. Kristus är därvid samtidigt offerprästen och offerlammet, och denna dubbla egenskap kvarstår, trots försoningsoffrets unika karaktär, även i den himmelska förbönstjänst han tänks utöva som uppstånden och upphöjd till Faderns högra sida. Tydligt framgår detta i Uppenbarelsebokens vision av den himmelska gudstjänsten: änglars och helgons eviga lovsång gäller Gud, "den som sitter på tronen ...

och Lammet" (Upp 5:13). Det är genom sitt unika försoningsoffer som Sonen i den himmelska förbönstjänsten kan fungera som medlare mellan Gud och människa. Detta är ju något som ständigt markeras i kyrkans och den kristna individens bön: den sker "i Jesu namn", man ber till Gud "genom Jesus Kristus, vår Herre".

Hela nattvardsfirandet, *the great sacrifice of praise*, tas härigenom in även i Kristi förbönstjänst; vi går nu tillbaka till citatet i tredje stycket under delrubriken "Eukaristi - tackoffer" här ovan, och uppmärksammar särskilt följande passus: "Kristus förenar de troende med sig själv och innesluter deras böner i sin egen förbön, så att de troende förvandlas och deras böner blir hörda. Detta lovoffer är möjligt endast genom Kristus, med honom och i honom."

Återigen är en liten kommentar till teologihistorien på sin plats. I katolsk teologi har under vissa tider "mässoffret" beskrivits som "ett oblodigt uppreparande av korsoffret", och under medeltiden tolkades "mässoffret" dessutom i ljuset av en förtjänsttanke som ledde till en kolossal ökning av sk privatmässor förrättade av ensam präst utan menighet. Alla 1500-tals-reformatorer polemiserar mot denna typ av mässofferslära. Lima-rapporten framhåller att vad som utmärker modern katolsk teologi är i stället just att Kristi unika försoningsoffer ses som aktualiserat i mässan och sätts i relation till Kristi förbönstjänst. Rapporten tillägger: "I ljuset av Bibelns åminnelsebegrepp kan alla kyrkor tänkas önska på nytt genomtänka sina gamla motsättningar om 'mässoffret' och fördjupa sin förståelse av varför andra traditioner än deras egen använt eller förkastat offerteminologi".

FÖRBÖNENS OCH SJÄLVFRAMBÄRANDETS OFFER

Men nu är platsen att se närmare på de mänskliga subjekten för kyrkans lovoffer. Fortfarande är det det innehållsmättade citatet i tredje stycket under rubriken "Eukaristi - tackoffer" vi uppehåller oss vid. I det stora tackoffret talar kyrkan enligt denna text "å hela skapelsens vägnar. Ty den värld Gud har försonat är närvarande vid varje nattvardsfirande: i bröd och vin, i de troende och i de böner de frambär för sig och för alla människor". I traditionell luthersk fromhet har all koncentration i nattvardsfirandet lagts vid människan som mottagare av Guds gåvor, och betydelsen av förbönens och självframbärandets offer har kommit i bakgrunden - trots att Melanchthon lägger stor vikt vid dem i sin utredning av offertanken i Augusburgska bekännelsens apologi. - Vårt citat ur Lima-rapporten har följande kulmination: "Nattvarden blir sålunda ett tecken för vad världen en gång skall bli: ett offer och en lovsång (*an offering and a hymn of praise*) till Skaparen, en universell gemenskap i Kristi kropp, ett rättfärdighetens, kärlekens och fridens rike i Den helige Ande".

"Den värld Gud har försonat" blir alltså "ett offer och en lovsång", vilket ytterligare preciseras med hjälp av sociala och etiska termer - vi skall i

ett kommande avsnitt särskilt belysa den gemenskaps- och enhetstanke som här är implicerad. Men först behöver vi uppmärksamma följande. Varje individ som helhjärtat tar del i nattvardens tackoffer bär i första hand fram sig *själv* i och genom Kristus inför Gud. Vad ligger i detta självframbärandets offer? En bibeltext som beskriver det är Rom 12:1-2: "Därför ber jag er ... vid Guds barmhärtighet, att frambära er själva som ett levande och heligt offer som behagar Gud. Det skall vara er andliga gudstjänst. Anpassa er inte efter denna världen, utan låt er förvandlas genom förnyelsen av era tankar, så att ni kan avgöra vad som är Guds vilja: det som är gott, behagar honom och är fullkomligt."

Jag erinrar om den ovan berörda frågan, ifall "offer" främst skall förstås som att avstå från något. Det är väl just inför självframbärandets offer som den frågan aktualiseras. Jag vill svara att självframbärandets offer i första hand innebär att ställa sig helt och hållet i Guds tjänst, att vilja stå till hans förfogande, som hans redskap. Detta inrymmer allt det positiva som ligger i att få vara en medarbetare i Guds nyskapande, freds- och gemenskapsstiftande verk i världen. Men en förutsättning är att vara försönd med Gud vilket i sin tur förutsätter omvändelse, bot och syndaförlåtelse. Att omvända sig innebär förvisso att avstå från allt sådant som står i vägen för människans gudsgemenskap. Detta tas i självframbärandets offer med som syndabekännelse och bön om förlåtelse. Nattvardens instiftelseord innehåller ju orden "till syndernas förlåtelse" som alltid spelat så central roll i luthersk nattvardsförståelse.

Hur förhåller sig då självframbärandet till självförverkligandet? Utesluter de varandra eller inte? Det beror helt och hållet på människans självförståelse - vilket det "själv" är som strävar efter förverkligande. Det oomvända självets vilja till förverkligande måste man avstå från i självframbärandets offer - för att i stället finna sitt sanna själv, och dess förverkligande. Ett känt Jesusord gör saken tydlig: "Den som finner sitt liv skall mista det, och den som mister sitt liv för min skull, han skall finna det" (Matt 10:39).

Självframbärandet skall inte förstås individualistiskt: det är inställt i ett gemenskapssammanhang. Romarbrevstexten om offret som "er andliga gudstjänst" bildar ingress till en utläggning av gemenskapen inom Kristi kropp, och i Lima-texten blir en viktig aspekt på självframbärandet att man går in i Kristi förbönstjänst för hela världen.

Nu är det dags att fördjupa studiet av nattvardens gemenskapsmotiv. Jag skall i två skilda avsnitt behandla gudsgemenskap och medmänsklig gemenskap - fastän detta är två aspekter som i det praktiska livet alltid måste hållas samman.

KOMMUNION - GUDSGEMENSKAP - "UNIO MYSTICA"

En klassisk indelning inom liturgiken (tillämpad t ex i U L Ullmans pionjärarbete "Liturgik" från slutet av 1800-talet) skiljer mellan *sakrificiella* och *sakramentala* moment i gudstjänsten, eller talar om dess dubbla rörelseriktning. Vad vi ovan avhandlat om nattvarden som tackoffer och därmed förbundna motiv hör med under nattvardens sakrificiella aspekt, eller rörelseriktningen från människa till Gud, medan dess sakramentala aspekt, eller rörelseriktningen från Gud till människa, främst framträder i kommunionen. I den lutherska traditionen har det, p g a avståndstagandet från mässoffret i dess medeltida tolkning och praxis (jfr ovan), rått en viss skygghet i fråga om de sakrificiella momenten. (Redan Ullman, och efter honom Brilioth, har dock gjort en stor insats för att lyfta fram nattvardens eukaristiska prägel.) Man har varit på sin vakt mot förtjänstanke och prestationsfromhet, och lagt nästan all vikt vid den sakramentala aspekten, nattvarden som förmedlare av Guds nådegåvor till människorna. Kommunionen har därmed kommit starkt i fokus.

Emellertid finns det ett motiv som överbryggar spänningen mellan sakrificiella och sakramentala moment, nämligen gemenskapsmotivet. Att detta är kommunionens centrala motiv står väl klart för alla, och det har i den lutherska traditionen fått sitt särskilt talande uttryck i altarringen. Här, i det intensiva, djupt personliga "för dig utgiven", "för dig utgjutet" framträder den sakramentala aspekten allra tydligast: Kristus själv knyter och stärker gemenskapsbandet mellan sig själv och varje troende, liksom mellan dessa inbördes. Men i och med att Kristus bekänns som på en gång sann Gud och sann människa och därigenom som medlare mellan Gud och mänskligheten kan inte heller de sakrificiella momenten fullgöras annat än i gemenskap med honom. Detta understryks i Lima-texten och har redan tagits fram ovan: kyrkans tackoffer "är möjligt endast genom Kristus, med honom och i honom". - "Kristus förenar de troende med sig själv och innesluter deras böner i sin egen förbön, så att de troende förvandlas och deras böner blir hörda." Härigenom befrias de sakrificiella momenten från varje möjlighet till förtjänstanke och prestationsfromhet.

Kommunion innebär främst gudsgemenskap. I nattvardshandlingen ligger accenten starkt på gemenskapen med Kristus själv, nattvardens instiftare, värd och gåva, men självklart underförstått är att Kristus handlar på uppdrag av Fadern och i egenskap av gudsuppenbarare och återupprättare av den brutna gemenskapen mellan Gud och mänskligheten. Bönerna i mässan riktas därför nästan genomgående till Fadern. Kommunionen avser rätt förstådd att främja och stärka gudsgemenskapen som sådan.

Gud är i kristen tolkning den Treenige, och kommunionens gudsgemenskap är därför även en gemenskap i, med och genom den heliga Anden. Efter uppståndelse och himmelfärd är alltifrån den första pingstdagen den heliga Anden enligt kristen övertygelse den som möjlig-

gör Kristi fortsatta närvaro i världen. I österländska nattvardsliturgier spelar åkallandet av den heliga Anden, den s k *epiklesen*, en fundamental roll. Epiklesen är bordsbönen inför nattvardsmåltiden. I den bönen innesluts såväl de naturliga elementen, bröd och vin, som de troende; man ber om Kristi välsignande närvaro i de naturliga gåvorna och i mottagarnas hjärtan. Den medeltida mässan saknade däremot epiklesmomentet, och den infördes inte heller i de reformerade kyrkornas nattvardsliturgier. Under nutidens liturgiska förnyelse har däremot nästan alla västerländska kyrkor infört någon form av epikles i sina nattvardsliturgier. Lima-rapporten anger den som ett av nattvardens fem huvudmotiv (övriga är tackoffer, åminnelse, kommunion och Gudsrikets måltid). I det ekumeniska samtalet har ibland konservativa lutheraner grumsat över denna nya trend: man framhåller att enligt Luther är det ordet (då närmast nattvardens instiftelseord) som skapar Kristi närvaro i nattvardshandlingen; att knyta denna verkan till en epikles skulle då vara "olutherskt". En verkligt konstlad motsättning, kan man tycka: för det som enligt Luther gör ordet levande och skapande är just att det blir till ett instrument för den heliga Andens verk.

Visst är också i kommunionen ordet viktigt - inte minst i sin av Luther understrukna funktion som löftesord. Orden stärker mottagarens tro genom den djupt personliga applikationen "för dig utgiven", "för dig utgjutet", och genom att framhäva syndaförlåtelsen tänder den på nytt hoppet för envar som känner sina tillkortakommanden. Ingen som möter självframbärandets motiv sådant det inryms under nattvardens sakrifiella aspekt och sådant det utvecklats i Jesu förkunnelse och apostlarnas undervisning kan väl undgå att erfara sin otillräcklighet och halvhet inför så högt ställda krav. Kommunionmomentet innebär emellertid ett äkta evangelium uttryckt både i ord och handling. Det innebär att kraven tystnar, synderna lyfts av och ny kraft och glädje i kristenlivet skapas genom föreningen med Kristus. "Du själv är gåvan Gud oss gav. Den räcks åt alla utan krav, och här ett saligt byte sker: du tar vår skuld, din frid du ger." (Sv ps 73:2)

Hur viktiga än orden är i liturgin och inte minst i kommunionmomentet kan de dock framstå som otillräckliga för att uttrycka de andliga realiteterna. Många troende har erfarit kommunionens Guds- och Kristusgemenskap som i sista hand höjd över varje försök till mänsklig beskrivning. Betoningen av den heliga Andens skapande närvaro i nattvardsfirandet kan få som speciell poäng att det öppnar vägen för gemenskaps- och enheterfarenheter av ordlöst, mystiskt slag. Inom lutherdomen har det, utifrån dess starka accent på ordet och dess avståndstagande från diverse "svärmandlighet", funnits en viss skygghet inför sådana aspekter. Den lutherska ortodoxins fäder var emellertid inte alls främmande inför tanken: de talade uttryckligen om "den mystiska föreningen mellan Gud och själen" (*unio mystica*) som ett moment i nådens ordning.

Vad är det adekvata sättet att i liturgin ge utrymme för erfarenheter av *unio mystica*? Jo, helt enkelt genom att ge utrymme åt tystnaden. I många församlingar förefaller det råda en förskräckelse för tystnaden. Även kommunionmomentet är man angelägen att fylla med textligt och musikaliskt innehåll: psalmsång, körsång, orgelspel. Ingetdera skall här kategoriskt uteslutas; utan tvivel kan det vid stora nattvardsgångar vara befogat att lägga in något sådant moment. Men tystnaden som en *positiv* tillgång i gudstjänsten, särskilt i samband med kommunionen, behöver understrykas.

MEDMÄNSKLIG GEMENSKAP - ENHET - SOLIDARITET

Kommunionen skapar också gemenskap mellan människor, i första hand mellan alla dem som genom tiderna tagit emot de välsignade gåvorna. Den är de troendes gemenskap. I Lima-rapporten sägs härom: "Nattvardens gemenskap med Kristus, vilken när kyrkans liv, är samtidigt en gemenskap inom den kropp, som kyrkan utgör. Delaktigheten i ett och samma bröd och samma kalk på en viss bestämd ort visar och förverkligar de deltagandes enhet med Kristus och med varandra i alla tider och på alla orter. Det är i nattvarden, som Guds folks gemenskap till fullo kommer till uttryck".

Nattvarden är härigenom i särskild grad ett enhetens sakrament. Tyvärr leder människors sätt att förvalta den alltför ofta till manifestationer av motsatsen. Även om många öppningar skapats mellan de klassiska kristna konfessionerna är vägen överskådligt lång till en fullständig sakramental gemenskap mellan olika kristna grupper. Och samtidigt som gamla klyftor överbyggs uppstår nya. En av våra biskopar nämnde nyligen som ett *skändalon* i biblisk mening att präster vigda till tjänst i en och samma kyrka inte kan samlas till ett gemensamt nattvardsbord. Det är ju vidare känt att det i många församlingar finns samarbetssvårigheter mellan olika personer eller personalgrupper - ändå möts man vid samma nattvardsbord. Vare sig splittringen är så djup att nattvardsborden är åtskilda eller man firar gemensam nattvard trots motsättningar är det uppenbarligen så, att man inte tar på tillräckligt allvar den vilja till enhet som kyrkans Herre givit så klart uttryck åt och som han i nattvarden sakrament skapat en sådan kraftkälla till.

Men nattvarden gemenskapsmotiv har sin tillämpning utöver de troendes krets. Redan i samband med tackoffer-motivet poängterade Lima-rapporten kyrkans representativa funktion för hela den värld Gud har försonat. Den återknyter härtill i sin vidare utveckling av gemenskapsmotivet:

"Nattvardsfirandet kräver försoning och meddelaktighet mellan alla som ses som bröder och systrar i Guds stora familj och utgör en ständig uppfordran till äkta medmänskliga relationer i det sociala, ekonomiska och politiska livet (Matt 5:23 f;

1 Kor 11:20:20-22; Gal 3:28). All slags orättvisa, rasism, åtskillnad och brist på frihet ifrågasätts radikalt, när vi tar del av Kristi lekamen och blod. Genom nattvarden genomsyrar och upprättar Guds allt förnyande nåd människors personlighet och värdighet. Nattvarden förbinder den troende med den centrala händelsen i världshistorien. Som delaktiga i nattvarden visar vi oss därför inkonsekventa, om vi inte aktivt deltar i denna fortgående upprättelse av världens och människornas villkor ... Vi dömes ständigt av att all slags orättfärdiga relationer består i vårt samhälle, av den myckna splittring som råder till följd av mänskligt högmod, materiella egenintressen och maktpolitik ..."

Nattvarden gemenskapsmotiv är alltså i hög grad socialetiskt uppförande. Liturgiskt tar det sig påtagliga uttryck. Jag har redan påmint om altarringarna i våra kyrkor. Även i tider då samhällets klasskiktningar trängde ända in i kyrkorummets bänkkvarter i form av reserverade platser för fina familjer - ett lika stort *skándalon* som det ovan nämnda - var ändå alla likställda när de knäböjde vid altarringen till kommunionen. Häri ser vi konkret illustrerat vad som ligger i kyrkans representativa funktion för hela världen. Eller tänk på kommunionerna vid Kyrkornas världsråds stora internationella samlingar: människor från snart sagt alla folk och raser möts som likställda bröder och systrar inför Guds ansikte - en representativ funktion och ett talande tecken inför alla etniska och rasmässiga konflikter i världen av idag.

Nattvardsbrödet är på flera olika sätt en gemenskaps- och enhetssymbol. Redan i den tidiga kyrkan blev de många vetekornen som tillsammans format brödet till en symbol för alla de troendes enhet i Kristi kropp. Frostensons moderna omdiktning av den bönen har ända från det den togs in i 1937 års psalmbok blivit en av våra mest älskade nattvardspsalmer (1985 nr 71 "Som spridda sädeskornen"). En variant av denna symbolik finns i det brödsbrytelsemoment med utläggning i anslutning till 1 Kor 10:16-17 som införts i vår nya mässordning: "... så är vi, fastän många, en enda kropp, ty alla får vi del av ett och samma bröd". Det av alla delade brödet understryker dessutom vår medmänskliga förpliktelse gentemot alla dem som i vår värld idag saknar dagligt bröd.

Ser vi dessutom till Jesu eget föredöme i fråga om måltidsgemenskap med utstötta människor tillkommer ytterligare en etisk dimension. Lima-rapporten beskriver den så här:

"Liksom Jesus uppsökte publikaner och syndare och hade bordsgemenskap med dem när han verkade på jorden, är de kristna i nattvarden kallade att leva i solidaritet med de utstötta och att bli till ett tecken för Kristi kärlek. Han levde ju och offrade sig för alla och han skänker nu sig själv i nattvarden."

NATTVARDEN SOM GUDSRIKETS MÅLTID

Redan vid utläggningen av åminnelsemotivet understryker Lima-rapporten:

"Den *anamnesis*, vari Kristus handlar genom sin kyrkas glädjefyllda nattvardsfirande, är ... både representation och antecipation. Den är inte bara en erinran om det förgångna och dess betydelse. Den är kyrkans verksamma förkunnelse av Guds väldiga gärningar och löften ... också en försmak av hans *parousia* (återkomst) och av det slutliga Gudsriket."

Rapporten tar senare upp som femte och sista nattvardsmotiv just nattvarden som gudsrikets måltid:

"Nattvarden öppnar våra ögon för det gudomliga herravälde, som utlovats oss som skapelsens slutliga förnyelse, och den är en försmak av det. Tecken på denna förnyelse möter oss i världen, varhelst Guds nåd blir uppenbar och människor arbetar för rättvisa, kärlek och fred. Nattvarden är en fest, där kyrkan tackar Gud för dessa tecken och med fröjd firar och föregriper det kommande Gudsriket i Kristus (1 Kor 11:26; Matt 26:29)."

"Eftersom nattvarden helt och hållet är Guds gåva, för den i denna tidsålder in en ny verklighet, som förvandlar de kristna till Kristi avbild och så gör dem till verksamma vittnen. Nattvarden är kostbar föda för utsända, bröd och vin för pilgrimer på apostolisk resa."

Summary

SACRIFICE, COMMUNION, SOLIDARITY - ASPECTS OF THE EUCHARIST

The Eucharist contains sacrificial aspects (a movement from man to God) as well as sacramental aspects (a movement from God to man), but they are held together in the person of Christ, by the believers confessed to be true man as well as true God. In the past, Lutherans laid the main stress on sacramental aspects focusing on communion rather exclusively, whereas sacrificial aspects were treated more shyly: there was always a fear of converting the divine act of grace to a meritorious human deed which, they thought, had actually occurred within Roman-Catholic tradition. At the same time, Lutherans eagerly defended a realistic interpretation of the sacramental presence of Christ in the natural elements of bread and wine, rejecting the symbolic interpretations made by Zwinglians and Calvinists.

Recent ecumenical and liturgical development has furthered a common understanding of the Eucharist making many old controversies obsolete. A distinguished exposé of this new understanding is given in the Faith and Order paper no. 111, 1982, the so-called Lima report, "Baptism, Eucharist and Ministry". The way in which the concept of memorial (*anamnesis*) is interpreted in the light of modern biblical research is especially illuminating. Having its background in the Jewish passover celebration, it implies the representation and "present efficacy of Gods salvific work when it is celebrated by Gods people in a liturgy". "Christ himself with all that he has accomplished for us and for all creation ... is present in this *anamnesis*, granting us communion with himself."

Anamnesis thus gives the key to a new understanding of the "real presence" of Christ in the eucharistic act as well as of its sacrificial aspects. "The eucharist is the great sacrifice of praise", "the great thanksgiving to the Father for everything accomplished in creation, redemption and sanctification". How is this *sacrifice of praise* related to Christ's expiating sacrifice? Christ's sacrifice on the cross is "unique and can neither be repeated nor prolonged", but in the memorial celebrated in the eucharistic act it is present in its actual efficacy and pleaded before God in prayer and intercession. So "the eucharist is the sacrament of the unique sacrifice of Christ, who ever lives to make intercession for us". By being included in

Christ's constant intercession for the world, the sacrifice of praise, the memorial, and the prayers and intercessions of the Church run no risk of being interpreted in a meritorious way. The prayers, indeed, are expressly offered in the name of Christ, "through Jesus Christ, our Lord". In its prayers and intercessions, the Church "speaks on behalf of the whole creation". For the individual believer, the active participation in the liturgy implies the voluntary self-offering before God.

The *communion* is above all a communion with Christ and through him with God, a communion made possible through the invocation of the holy Spirit - the *epi'klesis* appearing in early church liturgies and within the Eastern Orthodox tradition but missing in traditional Western liturgies, has been adopted by most Western churches, through ecumenical inspiration. During communion, the believer meets a true gospel in the deeply personal words: "given for you", "shed for you", and is offered the possibility of a new beginning in spite of his/her insufficiencies before the high demands of God; indeed, "the remission of sins" is expressly mentioned in the words of institution. Thoughts of "mystical unity" are furthered by the simple act of communion and should not be objected to; even if Lutheranism has been rather shy before such aspects, it was in fact recognized by Orthodox Lutheran theologians.

The Lima report especially stresses the communion of the faithful and the *solidarity* with all humankind. "The sharing in one bread and the common cup in a given place demonstrates and effects the oneness of the sharers with Christ and with their fellow sharers in all times and places." - "The eucharistic celebration demands reconciliation and sharing among all those regarded as brothers and sisters in one family of God and is a constant challenge in the search for appropriate relationships in social, economic and political life ... All kinds of injustice, racism, separation and lack of freedom are radically challenged when we share in the body and blood of Christ."

In Lutheran tradition, the altar ring where the believers kneeling receive communion is a telling liturgical sign demonstrating a basic equality between people, and questioning social rankings. The breaking and sharing of the sacramental bread is a sign of the unity of all believers within the body of Christ, and a challenge to share the physical bread with all those starving in the world of today. The Lima report points to a further challenge: "As Jesus went out to publicans and sinners and had table-fellowship with them during his earthly ministry, so Christians are called in the eucharist to be in solidarity with the outcast ..."

Explicating diverse aspects of the Eucharist, the Lima report finally dwells upon "the eucharist as a meal of the Kingdom". The *anamnesis* celebrated in the eucharistic act includes anticipation as well as representation. "As it is entirely the gift of God, the eucharist brings into the present age a new reality which transforms Christians into the image of Christ and therefore makes them his effective witnesses. The eucharist is

precious food for missionaries, bread and wine for pilgrims on their apostolic journey."